

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za zgodovino

DIPLOMSKA NALOGA

ČRNI VRH MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Matic Batič

Študijsko leto 2011/12
Mentor: doc. dr. Rok Stergar

Cesta, september 2012

ZAHVALA

Najprej bi se rad zahvalil svojim staršem, Janji in Dragu, ki sta me z nasveti in spodbudami podpirala med pisanjem te diplomske naloge in med vsem mojim dosedanjim izobraževanjem. Rad bi se zahvalil tudi svojemu mentorju, Roku Stergarju, ki je nalogo pregledal in predlagal številne izboljšave. Hvala tudi moji nekdanji gimnazijski profesorici zgodovine gospe Nežki Mikuž, ki mi je predstavila temo Črnega Vrha med 1. svetovno vojno in mi pomagala pri izdelavi. Hvala še vsem tistim, ki tukaj niso omenjeni in so kakorkoli pripomogli k nastanku te naloge.

1.0 KAZALO

1.0 KAZALO	3
2.0 POVZETEK/SUMMARY	4
3.0 UVOD	5
4.0 ČRNI VRH.....	6
5.0 ČRNI VRH PRED VOJNO.....	7
6.0 ZAČETEK VOJNE IN SPREMENJENE VOJNE RAZMERE	8
7.0 VSTOP ITALIJE V VOJNO.....	12
8.0 VOJAŠTVO V ČRNEM VRHU	16
9.0 ŽELEZNICA V ČRNEM VRHU	18
10.0 ŽRTVE VOJNE	21
11.0 GOSPODARSKE RAZMERE.....	22
12.0 BEGUNCI.....	27
13.0 POMOČ ZA DRUŽINE REZERVISTOV, ZBIRANJE SREDSTEV ZA RDEČI KRIŽ IN DRUGE POTREBE	29
14.0 DELOVANJE CERKVE MED VOJNO.....	32
15.0 ZDRAVSTVO.....	34
16.0 KONEC VOJNE	37
17.0 ZAKLJUČEK.....	38
18.0 VIRI.....	39
19.0 LITERATURA.....	39

2.0 POVZETEK/SUMMARY

Ključne besede: Črni Vrh, 1. svetovna vojna, gospodarske razmere, vojaška dejavnost, zdravstvene razmere.

Diplomska naloga obravnava življenjske razmere v slovenski vasi Črni Vrh med 1. svetovno vojno. Z začetkom vojne so oblasti mobilizirale vojne obveznike. Uveden je bil strog cenzurni režim, kmalu pa so oblasti začele regulirati tudi gospodarsko dejavnost prebivalstva. Poraba živil je bila omejena, uveden je bil obvezni odkup. Država je zasegla tudi strateške surovine. Po vstopu Italije v vojno je vas postala pomemben center v zaledju soške fronte, kar dokazuje izgradnja vojaške železnice in več vojaških objektov. Težek položaj prebivalstva so razne dobrodelne organizacije in Cerkev poskušale olajšati s številnimi dobrodelnimi akcijami in nabirkami. Iz Črne Vrha se je vojska umaknila po preboju soške fronte oktobra 1917.

Key words: Črni Vrh, First World War, economical conditions, military activity, health conditions.

The following thesis deals with Slovenian village of Črni Vrh during the First World War. At the beginning of war most men who were eligible for service were mobilized. The state imposed strict censorship and soon began to control the economic activities of the population. The consumption of food was restricted; people were obliged to sell their goods to the government. The authorities also confiscated raw materials which were needed by the arms industry. The village became an important military center after Italy declared war on Austria-Hungary. Many military buildings and a military railroad were built. Charities and the Church tried to help the population by organizing many charitable drives. The army retreated from Črni Vrh after the Austro-Hungarian victory at Caporetto in October 1917.

3.0 UVOD

Lokalna zgodovina doživlja obdobje rasti in povečanega zanimanja. Koncept »klasične«, tukididovske politične zgodovine je izpet že od Leopolda von Rankeja in historizma dalje, saj na tem področju praktično ni mogoče več reči veliko novega. Pozornost zgodovinarjev se zato čedalje bolj usmerja v doslej zapostavljene teme, kot so lokalna, kulturna, »ženska« zgodovina, zgodovina mentalitet itd.

Tudi sledeča diplomska naloga si bo prizadevala dodati majhen kamenček v mozaik poznavanja lokalne zgodovine. Njena tema je življenje majhne slovenske vasi, Črnega Vrha, med 1. svetovno vojno. Slednjo lahko označimo kot vojno, ki je kazala aspekte totalne vojne, ki jih je potem popolnoma razvila 2. svetovna vojna. Prva svetovna vojna je bila vojna izčrpavanja, kjer je zmagala tista stran, ki je mobilizirala in ohranila več materialnih in človeških rezerv. Kot taka je močno zarezala v življenje prebivalcev vsake, tudi te odročne vasice. Na podlagi dostopnih virov, tu gre izpostaviti predvsem župnijsko kroniko in dopise raznih državnih, zasebnih in cerkvenih institucij, ohranjene v župnijskem arhivu, bo diplomska naloga poskušala zajeti življenje prebivalcev v vojnih časih in vpliv vojnega dogajanja na vsakdanje življenje domačinov.

4.0 ČRNI VRH

Vas Črni Vrh leži na Črnovrški planoti med Javornikom, Idrijo, Logatcem in obronki Idrijsko-cerkljanskega hribovja na nadmorski višini 683 metrov. Črni Vrh je najpomembnejše naselje, okrog njega pa so se razvile še vasi Zadlog, Idrijski Lom, Predgriže, Strmec, Javornik, Kanji dol. Ime Črni Vrh najverjetneje izhaja iz velikih, črnih gozdov, ki obdajajo vas.

Čas nastanka vseh teh naselij ni poznan. Ustno izročilo pravi, da so bili prvi naseljenci benediktinski menihi, vendar to ni potrjeno. Preko Črnega Vrha je že v srednjem veku vodila trgovska pot iz Vipavske doline v osrednjo Slovenijo. Njeni sledovi so vidni še danes. V pisnih virih je vas prvič omenjena v urbarju vipavskega gospostva leta 1490. Imena, ki se omenjajo (Flander, Abraht, Košander, Rudolf itd.), nakazujejo na nemško poreklo prvih naseljencev, ki so tako verjetno prišli iz Poljanske in Selške doline. Leta 1770 je vas dobila hišne številke, spadala pa je pod vipavsko gospostvo, o čemer pričajo ohranjeni mejni kamni. Samostojna občina je vas postala 1954, danes spada pod občino Idrija. Po popisu iz leta 2006 je tu živelo 1165 prebivalcev.

Črni Vrh je razloženo naselje z gručastim jedrom in zaselki Trebče, Brdca, Trate in Zediše. V prvotno predvsem kmetijskem in gozdarskem kraju so po 2. sv. vojni izrazito poskušali razvijati turizem. Tu je potekala ena največjih zimskošportnih prireditev nekdanje Jugoslavije –Trnovski maraton. Tako sta nastala smučišče in hotel, v katerem je danes dom starejših občanov.

V Črnem Vrhju sta se rodila znani jezikoslovec dr. Matija Cigale in pomemben katoliški politik, duhovnik in kulturni delavec dr. Frančišek Lampe, na katera v vasi spominjata spomenika.¹

¹ Podatki so povzeti po spletni strani krajevne skupnosti Črni Vrh, dostopne na spletnem naslovu <http://ks-crnivrh.si/news.php>, uporabljeno 22. 8. 2012.

5.0 ČRNI VRH PRED VOJNO

Leta 1910 je po vsej avstrijski polovici monarhije potekalo splošno ljudsko štetje. V občini Črni Vrh, ki je obsegala še vasi Zadlog, Lome, Idrijski Log, Predgriže, Mrzli Log, Kanji Dol, Bela, Strmec in Javornik, so našeli 2056 prebivalcev in še 232 takih, ki so imeli stalno prebivališče izven občine. Od tega je v samem Črnem Vrhu prebivalo 470 ljudi.² Število prebivalcev na začetku vojne ni točno znano, vendar se od zgornje številke ni bistveno razlikovalo.

V Črnem Vrhu je že v srednjem veku obstajal vikariat, podrejen župniji v Vipavi. Datumi vpisov v rojstni knjigi segajo vse do leta 1643. Samostojno župnijo je vas dobila 5. marca 1893 z odlokom cesarsko-kraljeve deželne vlade, ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič pa je to potrdil z ustanovnim pismom 10. decembra 1897. Prvi župnik Ivan Abram je bil umeščen šele dve leti kasneje, 31. oktobra 1899, tu pa je služboval vse do svoje smrti 1924. Župnija je imela vedno tudi kaplane, ki so se menjavali vsake dve leti. Župnija je med 1. svetovno vojno sodila v ljubljansko škofijo, ki jo je takrat vodil že omenjeni knezoškof Jeglič.³

Pred in med 1. svetovno vojno je bila avstrijska država upravno razdeljena dvotirno. »Avtonomni tir« so sestavljale občine in nad njimi zgodovinske dežele oz. kronovine. »Državni tir« pa so predstavljala vlada in ministrstva na Dunaju. Njim podrejena deželna predsedstva oz. deželne vlade in njim podrejena okrajna glavarstva. Ta dva tira sta se stikala na najnižji točki, t. j. občini. Upravno je Črni Vrh med 1. svetovno vojno bil samostojna občina, ki je bila podrejena deželnemu glavarstvu v Logatcu in deželni vladi Kranjske v Ljubljani. Občino je med vojno vodil župan Ivan Raznožnik, ki je pripadal katoliško usmerjeni Slovenski ljudski stranki. Ta je popolnoma obvladovala tudi občinski svet. V vasi je delovala trirazredna ljudska šola in več društev. Poleg raznih cerkvenih društev sta delovali tudi gasilsko in kmetijsko društvo.⁴

² Arhiv Župnije Črni Vrh, »Kronika Župnije Črni Vrh, leto 1910«, neobjavljen rokopis.

³ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1914.

⁴ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1911.

6.0 ZAČETEK VOJNE IN SPREMENJENE VOJNE RAZMERE

Povod za začetek vojne je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika nadvojvodo Franca Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo von Hohenberg. Novico je deželno predsedstvo v Ljubljani še istega dne, natančno ob 23. 30 telegramske sporočilo okrajnemu glavarstvu v Logatcu, ki je naslednjega dne pisno obvestilo tudi župnijski urad v Črnem Vrhu.⁵

Večina ljudi takrat ni verjela, da bodo prav dogodki v Sarajevu privedli do največje vojne dotlej. Evropa se je že v prejšnjih letih nekajkrat znašla na robu velikega vojaškega spopada in se mu uspešno izognila. Splet okoliščin in naraščajoča napetost med država pa sta tokrat prestopili vrelišče in »po vsej Evropi so začele ugašati luči..«⁶

Vojna Srbiji je bila napovedana 28. julija in cesar Franc Jožef je izdal razglas »Mojim narodom«, ki je bil objavljen v vseh jezikih dvojne monarhije, tudi slovenščini. Vpoklicali so moške rojene med leti 1872 in 1893. Mobilizirali niso tistih, ki so opravljali pomembne službe za delovanje državne uprave, vojske in gospodarstva.⁷ Kot poroča župnijska kronika je vest o mobilizaciji dosegla vas na Anino nedeljo, 26. julija 1914, ko je domačin Frančišek Rupnik v župnijski cerkvi ravno daroval novo mašo.⁸

Kako so ljudje sprejeli novico o mobilizaciji in začetku vojne? Neposrednih virov o tem je sicer malo. Župnijska kronika poroča, da so vpoklicani možje in fantje naslednjega dne na vozovih odpotovali proti Ljubljani med navdušenim petjem domoljubnih pesmi.⁹ S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da je bilo vzdušje nasploh zelo podobno kot v drugih vaseh po Sloveniji, ki ga osvetljujejo številni spomini. Poleg veselja nad vojno, ki so si jo številni predstavljali kot veliko pustolovščino, in patriotskih čustev je bilo gotovo občutiti tudi veliko strahu za življenje in zdravje svojih bližnjih, pred negotovo prihodnostjo itd.¹⁰ Med vso vojno je bilo iz črnovrške župnije vpoklicanih kar 438 obveznikov, ki so se večinoma bojevali v 17. pehotnem polku »kranjskih Janezov« in 97. tržaškem pehotnem polku. Številni med njimi so bili odlikovani, kar 57 pa jih je med vojno padlo ali umrlo zaradi bolezni in izčrpanja na vseh bojiščih avstro-ogrske monarhije.¹¹

⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁶ Marko Simić, *Po sledih soške fronte* (Ljubljana, 1996), 8.

⁷ Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (Ljubljana, 2007), 155.

⁸ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1914.

⁹ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1914.

¹⁰ Tomaž Budkovič, *Bohinj 1914 -1918* (Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1999), 17.

¹¹ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1914.

17. in 97. pehotni polk sta kot del 3. armadnega korpusa sodelovala v izredno krvavih bojih v Galiciji proti Rusom, ki so se leta 1914 za Avstro-Ogrsko končali s skoraj popolnim polomom. Temu primerne so tudi izredno hude izgube, saj je več kot polovica padlih iz tega območja umrla prav na galicijskem bojišču ali v madžarskih bolnišnicah.¹² Domači niso o trpljenju svojih bližjih vsaj do prvega dopusta izvedeli prav veliko, saj je vojaška cenzura nadvse učinkovito delovala. Vojaki so smeli domov pošiljati le kratko dopisnico z natisnjenim besedilom »Zdrav sem in dobro se mi godi.«¹³ Tudi domačini, ki so želeli pisati pisma svojim bližnjim, ki so bili v vojnem ujetništvu v Srbiji ali Rusiji, so lahko pisali le kratka sporočila na poštnih karticah. Očitno je vladal strah, da bi sovražnik lahko izvedel preveč o razmerah v Avstriji.¹⁴

Z začetkom vojne je vlada na Dunaju uvedla izredne gospodarske, politične in cenzurne ukrepe. Pod nadzor cenzure so sodile vse oblike komuniciranja: tisk, zasebna korespondenca, telegrami, radijski promet, filmska produkcija, fotografije, celo zbirateljska dejavnost. Formalno je bil namen cenzure preprečiti odtok nevarnih informacij v tujino, dejansko pa je šlo za nadzor domačega prebivalstva in zatiranje vsakršnih nevarnih idej. Cenzuri so načeloma bila podvržena vsa zasebna pisma, vendar zaradi prevelike količine v praksi to ni bilo mogoče. Cenzorji so se zato še posebej osredotočali na korespondenco z vojnimi ujetniki – domačimi v tujem ujetništvu in obratno. Korespondenca vojnih ujetnikov je predstavljala pomemben vir podatkov o razmerah v sovražnih državah, kar je vojska s pridom izkoriščala tudi v vojaških operacijah. Hkrati so danes cenzurni podatki neprecenljiv vir informacij o razmerah in razpoloženju ljudi med vojno.¹⁵

V vsej monarhiji so tudi razširili pristojnosti vojaških sodišč, ki so pogosto zelo strogo postopala proti pravim ali namišljenim nasprotnikom vojne in države, nekaj so jih celo ustrelili.¹⁶ Nemškonacionalni krogi so marsikje vojne razmere izkoristili za obračun s Slovenci. Vojaške in civilne oblasti so na njihovo pobudo na Štajerskem in Kranjskem zaprle več slovenskih duhovnikov, proti čemur je protestiral celo dunajski kardinal Piffel. Nekaj časa so bili zaprti tudi politika Ivan Hribar in Franc Grafenauer ter pisatelj Ivan Cankar. Nekatere časnike in vsa neperiodični tisk je doletela prepoved izhajanja. Razpuščena je bila osrednja slovenska kulturna ustanova Slovenska Matica. Skupno je bilo zaprtih več kot 900 ljudi.

¹² »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1914.

¹³ Budkovič, *Bohinj*, 17.

¹⁴ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

¹⁵ Petra Svobljak, »Slovenci v primežu avstrijske cenzure«, v *Velika vojna in Slovenci* (Ljubljana, 2005), 109-127.

¹⁶ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 156.

Oblasti so kmalu spoznale, da je tako ostro postopanje neproduktivno in izziva celo nasprotno učinke od želenih, zato je po prvih mesecih pritisk popustil.¹⁷

Tudi okrajno glavarstvo v Logatcu je 16. avgusta 1914 obvestilo tudi vse župnijske urade v okraju, da predstavljajo morebitni tujci in tudi domačini, ki bi bili protidržavno, protidinastično ali pacifistično nastrojeni, veliko nevarnost za državo v vojnih časih in je dolžnost vsakega dobrega državljana, da vsakršno tako ravnanje takoj prijavi oblastem. Še posebej so opozorili na ljudi, ki bi bili pristaši Srbije ali rusofilsko orientirani oz. bi padli pod vpliv tuje propagande. Okrajni glavar je še posebej apeliral na duhovnike, ki so najbolje poznali domače razmere in politično prepričanje ljudi, naj se še posebej potrudijo pri odkrivanju sovražnikov države in mu seznam morebitnih sumljivih oseb sporočijo v roku 24 ur po prejemu razglasa.¹⁸ Nisem naletel na podatke, da bi v Črnem Vrhu koga dejansko aretirali in sprožili postopek proti njemu.

Pomemben del vojne je bila tudi vojna propaganda, ne le med lastnim prebivalstvom, temveč tudi v tujini. Posebno pomembno si je bilo zagotoviti dobro mnenje v še nevtralnih državah, predvsem v Združenih državah Amerike. Nevarnost, da bi ZDA vstopile v vojno na strani antantnih sil, je vlade centralnih sil skrbela vso vojno in je vplivala predvsem na nemško pomorsko strategijo (vprašanje neomejene podmorniške vojne). V tem oziru je zanimiv dopis, ki ga je logaški glavar Ekel poslal župniku Abramcu v Črnem Vrhu. V njem opozarja, da pišejo časniki v ZDA o Avstriji in razmerah v njej zelo neugodno. Zato župnika prosi, naj spodbudi ljudi, ki imajo sorodnike v Ameriki, naj se v svojih pismih zavzamejo za stvar centralnih sil in pozitivno poročajo o položaju v državi. Taka akcija je potekala po vsej dvojni monarhiji.¹⁹

Poseben problem je bil tudi položaj mladine, saj so bili očetje večinoma na fronti in je zato doma primanjkovalo »trde roke«. Oblasti se v dopisih pritožujejo, da se številni mladi potepajo, pijančujejo, kvartajo, zahajajo v javne hiše itd. Poseben problem so bili mladi, ki so kamenjali vlake in poskušali poškodovati brzojavne in telefonske proge. Tovrstno dogajanje je bilo očitno kar pogosto, saj ga okrajno glavarstvo v Logatcu večkrat omenja v okrožnicah. Deželna vlada Kranjske je zato leta 1916 izdala poseben pravilnik, ki je mladoletnim (do 17 leta starosti) prepovedal gibanje po 21.00. uri, samostojno obiskovanje gostiln in vinotočev,

¹⁷ Walter Lukan, »Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni«, *Zgodovinski časopis* 62 (2008), 96-97.

¹⁸ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

¹⁹ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

obiskovanje varietejev, kinematografskih predstav po 20.00 uri, prepovedano jim je bilo kartati na javnih krajih, kupovati tobak in cigarete, beračiti itd. O uspehu omenjenih prepovedi pa ni poročil.²⁰

Prvo leto vojne se ta odročne vasi ni dotaknila nič bolj kot vseh ostalih slovenskih vasi. Številni moške so bili vpoklicani, vojna je prinesla težje gospodarske razmere in pomanjkanje, vendar so bile fronte daleč, v daljni Galiciji in na Balkanu, tako da do neposredne večje vojaške prisotnosti še ni prišlo. Vse to pa se je kmalu spremenilo.

²⁰ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

7.0 VSTOP ITALIJE V VOJNO

Pred začetkom 1. svetovne vojne sta bili Avstro-Ogrska in Kraljevina Italija zaveznici, vendar so najvišji vojaški in politični krogi na Dunaju že takrat sumili, da se na Italijo ne morejo zanašati. Načelnik generalštaba Franz Conrad von Hötzendorf je celo večkrat predlagal preventivno vojno proti Italiji, vendar je cesar to zavrnil. Italijanski iredentisti so namreč že dolgo zahtevali, da se »neodrešena« ozemlja – območja Avstro-Ogrske, kjer je živel veliko italijansko govorečih, priključijo Italiji. Sem so spadala naslednja ozemlja: pomembno пристanišče Trst, Goriška in Gradiška, Južna Tirolska do Brennerja, Istra ter nekateri dalmatinski otoki. Kljub temu so ob začetku vojne nekateri italijanski visoki krogi resno razmišljali, da bi vstopili v vojno na strani centralnih sil.²¹ Kljub temu se je vlada odločila, da se v spopad še ne bo vključila. Po vojaški pogodbi, t.i. »trozvezi« sta si bili obe državi sicer dolžni medsebojno pomagati v primeru napada na katero izmed njiju, vendar je Italija spretno zaključila, da Avstro-Ogrska ni bila napadena, temveč je sama napadla, zato zanjo ta pogodba ni obvezujoča. Razglasila je nevtralnost, kar ji je dalo veliko manevrskega prostora. Po neuspehu Nemčije na zahodni fronti in katastrofi Avstro-Ogrske v Galiciji je italijanska diplomacija spoznala, da rezultat vojne visi v zraku in bi utegnila prav ona odigrati jeziček na tehtnici, ki bi zmago prevesil k antanti ali centralnim silam. Ta svoj položaj je želela čim bolj izkoristiti in se začela pogajati tako s centralnimi silami kot z antanto glede svojega vstopa v vojno oz. ohranitve nevtralnosti. Zunanji minister Sidney Sonnino je to italijansko zunanjo politiko opisal kot »sacro egoismo«, sveti egoizem. Pri teh pogajanjih je antanta lahko obljubila veliko več, čeprav je Nemčija pritiskala na Avstro-Ogrsko, naj Italijanom odstopi nekaj ozemlja. Vendar vlada na Dunaju ni bila pripravljena dovolj popustiti in pogajanja so propadla.²² Nasprotno pa so pogajanja z antantnimi vladami v Londonu potekala zelo dobro, na vstop v vojno pa je močno vplivala tudi močna propaganda²³ in pritiski ulice. Rezultat pogajanj je bil podpis londonskega sporazuma 26. aprila 1915, ki je Italijo obvezoval vstopiti v vojno na strani antante in ji v zameno obljubljal vsa zgoraj naštetá ozemlja, Dodekanez, albansko pristanišče Valona in delež pri delitvi Osmanskega imperija.²⁴

Govorice o sporazumu so hitro pricurljale v javnost, med širokimi sloji prebivalstva pa so se govornice o vojni širile že prej. Okrajno glavarstvo v Logatcu je 27. januarja izdalo

²¹ To idejo je podpiral načelnik generalštaba Alberto Pollio in celo kralj Viktor Emanuel III. Igor Grdina, *Svetovna vojna ob Soči I: evropski zaplet* (Ljubljana, 2009), 70.

²² Avstro-Ogrska je bila Italiji pripravljena prepustiti le del Južne Tirolske. Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, 83.

²³ Med največje zagovornike vstopa v vojno sta spadala pesnik Gabrielle d'Annunzio in kasnejši fašistični diktator Benito Mussolini, tedaj urednik časopisa Popolo d'Italia. Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, 85.

²⁴ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, 67-89.

županstvom razglas, kjer je opozorilo na novice o bližajoči se vojni z Italijo, ki jih širijo nekateri koristolovci. Ti so hkrati nagovarjali ljudi, naj prodajo živino in premoženje, saj bo v vojni vse uničeno. Glavarstvo je naročilo županom naj pomirjajo ljudi in takoj prijavijo vsakršno tako govorjenje. 4. februarja je bilo izdano opozorilo o goljufovih trgovcih s konji, ki se poslužujejo iste metode.²⁵

Že pred uradno napovedjo vojnega stanja, 23. maja 1915, pa nekateri dopisi, ki jih je prejelo tako nizko uradniško mesto kot je bilo črnovrško županstvo jasno kažejo, da je bila vojna le še vprašanje časa in da je poskušala Avstro-Ogrska prebivalstvo na to pripraviti.

Kranjski deželni glavar Ivan Šusteršič je 14. maja 1915 vsem županstvom izdal okrožnico, kjer je oznanil, da je armadno poveljstvo ustanovilo posebne enote, t.i. cesarsko-kraljeve prostovoljne strelce in povabil vse moške in mladeniče naj se jim priključijo. Strelci so bili namenjena le obrambi lastne dežele in zagotavljanju reda in miru. Nosili so črnovojniške uniforme, bili pa so sestavni del cesarsko-kraljeve armade. Ker je bila naloga strelcev le obramba Kranjske, naj bi bili vpoklicani šele ob neposredni ogroženosti le-te. Poveljevali so jim domači častniki. K strelcem so sprejemali tudi mladoletne osebe – pogoj za vstop je bila starost 17 let, mladoletni pa so potrebovali privolitev staršev oz. skrbnika. Že 7. junija istega leta pa je deželni odbor prenehal z lastnim zbiranjem prostovoljnih strelcev in prepustil županstvom, da priglasitve naznanijo neposredno vrhovnemu poveljstvu prostovoljnih strelcev v Ljubljani.²⁶ Žal nisem našel podatkov, koliko ljudi se je v Črnem Vrhu pridružilo prostovoljnimi strelcem.

Še zgovornejša je okrožnica iz 19. maja. Tu Šusteršič opozarja vse župane na Kranjskem, da bo njihovo občino morda zasedla sovražna vojska in jim daje navodila, kako naj v takem primeru ravnajo. Županom naroča naj ne bežijo, temveč ostanejo na svojih mestih in pomirjujoče vplivajo na prebivalstvo. Hkrati jim svetuje sodelovanje z novimi oblastmi in prepoveduje kakršenkoli oborožen odpor. Domove naj zapustijo le moški, ki so primerni za vojaško službo. V primeru, da bi župan le moral oditi, naj imenuje namestnika, ki ga bo nadomeščal v tem času. O začasni izročitvi oblasti je župan tudi moral sestaviti zapisnik in ga poslati deželnemu odboru. Vidimo torej, da je Šusteršič resno računal, da bo velik del Kranjske zasedla Italija, kar je razumljivo glede na načrte načelnika generalštaba Franza Conrada von Hötzendorfa. Ta je načrtoval italijansko vojsko spustiti globoko v Slovenijo in jo

²⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

²⁶ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

nato uničiti ob reki Savi. Ta načrt bi gotovo za nekaj časa popolnoma prekinil vsakršno gospodarsko dejavnost na jugozahodu monarhije, poleg tega pa bi avstro-ogrski vojni mornarici presekali oskrbovalne železniške povezave. General Svetozar Boroević, ki je bil izbran za poveljnika čet na južnem delu novega bojišča, se je nato odločil za obrambo na reki Soči, pri čemer je upošteval tudi moralno škodo, ki bi jo prinesla izguba oz. opustošenje velikega dela državnega ozemlja.²⁷ Okrožnica se konča z ne posebno prepričljivim zagotovilom, da bo vsakršna zasedba sovražne vojske kratkotrajna: »Zvesto ljudstvo naj tedaj mirno in upapolno gleda v prihodnost in naj v morebitnem prihodu tuje armade ne vidi nič drugega kot mimogredoč dogodek, ki ne bo zapustil v deželi nikakršnih trajnejših sledov.«²⁸

Med vojno je bila monarhija razdeljena na zaledje (»Hinterland«) in vojno območje (»Kriegsgebiet«). Že v začetku vojne sta bili ustanovljeni vojni območji na mejah s Srbijo in Rusijo, tik pred italijansko vojno napovedjo, pa še proti Italiji. Območje se je delilo na širše in ožje vojno območje. Vsa Kranjska je spadala v ožje vojno območje, ki se je dalje delilo na etapno območje (»Etappenbereich«), kamor je sodila tudi občina Črni Vrh in območje vojnih operacij (»Operationsbereich«). Ti dve območji je delila t.i. »kordonska črta«, ki je potekala po liniji Jesenice – Bohinjska Bela – Spodnje Gorjuše – Bohinjska Bistrica – Podbrdo – Cerčno – Idrija – Col – Ajdovščina – Vipava – Razdrto – Divača – Britof – Prem – Ilirska Bistrica – Jelšane – Bakar. Vojska je imela na področju vojnih operacij absolutno oblast. Na t.i. etapnem področju je tudi delovala vojaška oblast, vendar so še vedno delovali civilni organi pod vojaškim nadzorom. Stiki med vojsko in civilno oblastjo (županstvi) so potekali preko etapnih štacijskih poveljstev, ki so jih ustanovili v pomembnejših krajih. Gibanje civilnega prebivalstva je bilo močno omejeno. Za potovanje v zaledje je bilo treba imeti potni list, polnoletne osebe so pri sebi vedno morale nositi tudi potrdilo o istovetnosti.²⁹ Prehod kordonske črte je bil mogoč le z posebnim dovoljenjem, ki ga je izdalo etapno poveljstvo 5. armade. Odloki o legitimaciji so povzročali precej težav, saj ljudje potrdila o istovetnosti večkrat niso imeli pri sebi, kar je oblastem povzročalo veliko dodatnega dela z poizvedovanjem. Kdor je potoval izven političnega okraja, je moral imeti dovoljenje za potovanje, ki so ga izdajala okrajna glavarstva (za območje okrog Črnega vrha okrajno glavarstvo v Logatcu). Ob velikih vojaških premikih ali ofenzivnih operacijah je bilo gibanje

²⁷ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, 104-106.

²⁸ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

²⁹ Oblasti so se bale vohunov, pa tudi pobeglih vojnih ujetnikov. Ta pojav je bil kar precej pogost, o čemer piše tudi dopis glavarstva v Logatcu, ki opozarja na nevarnost pobeglih ujetnikov (predvsem Rusov) in opozarja na kaznivost kakršnekoli pomoči ujetnikom na begu; Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

civilnega prebivalstva izven območja popolnoma prepovedno, javni promet pa ustavljen. Ves poštni pomet na bojnem področju je nadzorovala vojaška cenzura.³⁰

Na tem območju je imelo vse pristojnosti tudi vojaško sodstvo. Oznako veleizdaje se je lahko uporabljala tudi tedaj, ko obtoženi ni imel kakršnekoli zveze s sovražnikom. K deliktom, ki so se obravnavali po hitrem postopku so sodili poškodovanje telegrafskih ali telefonskih žic in železniških naprav. Za poškodovanje teh naprav so postale kazensko odgovorne občine.³¹

³⁰ Budkovič, *Bohinj*, 25; Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

³¹ Damijan Guštin, »Soška fronta in njeno slovensko zaledje«, v *Velika vojna in Slovenci* (Ljubljana, 2005), 67.

8.0 VOJAŠTVO V ČRNEM VRHU

Območje okrog Črnega Vrha ni ležalo v neposredni bližini fronte na Soči, vendar je bilo pomembno kot preskrbovalna točka, saj je skozi vas vodila cesta proti Ajdovščini in skozi Zadlog do Trnovskega gozda in Banjšic. Prvi vojaki so v vas prišli julija 1915 – telefonski oddelek, ki je napeljal telefonsko zvezo do Idrije. Pomembnejše enote so prišle mesec dni kasneje: dva bataljona Dalmatincev iz 23. in 37. domobranskega polka, ki sta se tu ustavila na pohodu proti Soči. Nato so prihajali novi in novi bataljoni, ki so se tu ustavljali na pohodih proti bojišču. Nastanjeni so bili v Črnem Vrhu in okoliških zaselkih. V vasi so takoj po prihodu vojakov ustanovili okrevališče za lažje ranjene ali bolne vojake (maroderje).³²

Kakšni so bili odnosi med vojaki in domačini in kako je prisotnost vojske vplivala na vsakdanje življenje? Civilisti so bili deležni kar precej omejitev. Vojaki so tu imeli npr. strelske vaje in sicer vsak dan od 17. do 19. ure. Civilisti so se območja strelišča takrat seveda morali izogibati. Vojska je poleg tega uveljavila še več omejitev. Vsi lokali so morali biti do 20. ure zaprti, prepovedano pa je bilo cerkveno in vsakršno drugo zvonjenje. Vojska je tudi ponovila prepoved zadrževanja tujcev na tem območju; tujci so se morali prigrasiti pri županstvu in poročati o svojem stanju in namerah.³³

Stiki z vojsko so prinesli še druge težave. Tako se je s prihodom vojaštva v vasi pojavila nevarnost prenosljivih spolnih in drugih bolezni.³⁴ Oblasti so se te nevarnosti dobro zavedale in so županstvom, kjer so se nahajale železniške postaje ali večji vojaški tabori, izdale navodila o postopanju za preprečevanje širjenja spolnih bolezni. V okviru tega delovanja so župani morali nadzorovati in orožništvu naznanjati »lahkožive ženske«, še posebno tujke, in orožništvu pomagali nadzorovati prenočišča in gostilne, ki so bile na slabem glasu.³⁵

Skrb glede tega nikakor ni bila odveč, saj župnik poroča, da so se posebno madžarski vojaki izkazali kot veliki zapeljivci. Tako je prišlo do več primerov razmerij med vojaki in domačimi dekleti.³⁶

Seveda pa so obstajale tudi drugačne zgodbe. Častniki so bili večinoma naklonjeni domačinom in jim tudi poskušali pomagati. Z vojaškimi konji so jim pomagali obdelovati polja, voziti drva itd.

³² »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1915.

³³ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

³⁴ Več o tem v poglavju o zdravstvu.

³⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

³⁶ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1915-1917.

Župnik je za vojake imel redne maše, ki so se jih množično udeleževali. Nasploh je v župnijski kroniki njihova pobožnost zelo pohvaljena, saj se jih je večina redno udeleževala verskih obredov, kot so maše, obhajila in spovedi.³⁷

Naslednjega leta so v vasi ustanovili etapno štacijsko poveljstvo, preko katerega je potekala komunikacija med vojaškimi oblastmi in županstvom. Uradne prostore je imelo v bivših prostorih katoliškega izobraževalnega društva, na naslovu Črni Vrh, št. 51. Za stanovanje pa je župnik poveljniku odstopil eno sobo v župnišču; tu so nato stanovali tudi njegovi nasledniki vse do novembra 1917, ko se je fronta preselila na reko Piavo in je vojska zapustila Črni Vrh.³⁸

³⁷ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1918.

³⁸ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1915.

9.0 ŽELEZNICA V ČRNEM VRHU

Ena izmed najpomembnejših nalog armadnega poveljstva (čeprav pogosto prezrta) je bila tudi organizacija oskrbe več milijonske množice vojakov s hrano, orožjem, strelivom in vsem drugim potrebnim vojnim materialom. Preko Črnega Vrha so oskrbovali enote na težko prehodnih območjih Trnovskega gozda in kraške planote Banjšic. Prvo leto po začetku vojne z Italijo so oskrbo vozili z vozovi, ki so jih vlekli konji ali voli, vendar ta rešitev kmalu ni več zadoščala. Ozke lokalne ceste niso zadoščale za oskrbovanje take množice, poleg tega pa promet z vozovi nasploh ni mogel zadovoljiti potreb fronte, ker se je na enem vozu lahko prepeljalo premalo tovora.

Rešitev je bila gradnja poljske ozkotirne železnice na konjski pogon (»Pferdefeldbahn«).³⁹ Proga je bila speljana od železniške postaje v Logatcu skozi Spodnji Logatec, Kalce, Hotedršico, Godovič, Črni Vrh in Zadlog proti Trnovskemu gozdu. Celotna dolžina proge je bila 53 kilometrov, širina med tiri pa 70 cm. Proga je bila speljana po gozdnatem območju brez prevelikih naravnih ovir. Večinoma je sledila že obstoječim poljskim in gozdnim cestam. Progo je gradil del 17. železniške čete (»17. Eisenbahnkompanie«) in oddelki (ruskih) vojnih ujetnikov 524, 123b in 1147. Pričetek gradnje je bil 15. avgusta 1916, proga pa je bila dokončana že 29. novembra istega leta. Do Črnega Vrha oziroma Zadloga je proga začela obratovati že 9. septembra 1916. V Črnem Vrhu je bila razkladalna postaja in začetna postaja žičnice, s katero so vojaški material nato vozili do Cola in potem po cesti v Ajdovščino. V bližnjem Zadlogu se je začela še ena žičnica, ki je vodila do Predmeje.⁴⁰

Po progi so vozili dvoosni ali štiriosni vagončki, ki sta jih vlekla po dva konja. Vozički so bili lahko odprti ali zaprti. Z vsakim vozičkom so lahko prepeljali 2,5 tone tovore – kar šestkrat več kot z vozom. Konja sta hodila ob tirih, nadziral pa ju je voznik, običajno vojak, lahko pa tudi civilist. Na vsakem vagončku je stal zavirač, ki je ob spustih zaviral z ročno zavoro. Kot zavirači so največkrat služili kar ruski vojni ujetniki. Da bi povečali prepustnost proge, so

³⁹ Koncept poljske železnice (»Feldbahn«) je bil v avstro-ogrski armadi dobro razvit že pred začetkom vojne. Njena velika prednost je bila predvsem v tem, da postavitve tirov ni zahtevala velikih zemeljskih del in je torej lahko bila postavljena relativno hitro. Širina med tiri je bila običajno 70 cm, tirnice so bile dolge 5 m in pritrjene na železne pragove. Že pred vojno je vojska tudi spoznala, da poljska železnica le na konjski pogoj ne dosega zelenih kapacitet tovora, zato so začeli z razvojem drugih oblik – nastale so prve lokomotive in vagoni namenjeni prav za poljsko železnico. Walther Schaumann, *Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914-1918* (Wien, 1991), 167.

⁴⁰ Schaumann, *Die Bahnen*, 12.

vagončki vozili v kolonah po določenem voznem redu. Hitrost kolone natovorjenih vagončkov je približno bila 3 km/h.⁴¹

Čedalje večje potrebe fronte so zahtevale tudi čedalje večje transportne kapacitete. Poljske železnice na konjsko vprego kmalu niso več zadostovale, zato so začeli z letom 1917 soški armadi dobavljati posebne generatorske lokomotive⁴² in lokomotive na benzol. K temu je močno pripomoglo tudi čedalje večje pomanjkanje konj, ki ga je v tretjem letu vojne čutila dvojna monarhija. Spremenjena pogonska sredstva so zahtevala tudi obsežne popravke prog poljskih železnic, saj so morale zdržati veliko večji osni pritisk lokomotiv. Poleg utrjevanja mostov je bilo zato potrebno proge marsikje tudi trasirati popolnoma na novo.⁴³

Proga konjske ozkotirne poljske železnice od Logatca do Črnega Vrha je bila med letom 1917 prav tako na novo trasirana, širina tračnic pa razširjena na normalno velikost (1435 mm). V načrtu je bilo do dvajset vlakov na dan v obe smeri, na progi naj bi delovalo kar 200 železničarjev. Vendar pa je gradnjo zaznamovala velika neodločnost pristojnega poveljstva. Delavci dodeljeni gradnji so bili pogosto odpoklicani in premeščeni drugam, nato pa spet poklicani nazaj na delo. Meritve za novo linijo, ki sta jih izvajali 35. železniška četa in Trasirni oddelek 3 so tako potekale kar od 5. januarja do 13. novembra 1916. Po končanih meritvah pa je gradnja zastala in se začela šele 9. aprila 1917. Dela so izvajale 7., 5. in 29. železniška četa, oddelki vojnih ujetnikov 5, 29, 73 ter 80, ki so delovali le pri gradnji železnic (»Kriegsgefangenen-Eisenbahnarbeiterabteilung«) in oddelek vojnih ujetnikov št. 965. Progo so v največji meri, tako kot številne druge transportne poti v zaledju soške fronte (npr. cesto čez Vršič), zgradili ruski vojni ujetniki. Pri gradnji proge do Črnega Vrha in sosednje proge do Idrije jih je delalo kar 20.000.⁴⁴

Ta proga se je z Južne železnice odcepila približno dva kilometra pred logaško železniško postajo in nato čez razgiban kraški teren proti Godoviču in Črnemu Vrhu. Zato je bila potrebna gradnja številnih nasipov, izvrtanih pa je bilo tudi več predorov, ki so dostopni še danes. Proga je bila dokončana le do Črnega Vrha, saj so se po uspešni oktobrski ofenzivi

⁴¹ Budkovič, *Bohinj*, 35.

⁴² Te generatorske vlake je razvil konstruktor Ferdinand Porsche, ki je pred vojno bil tehnični direktor Österreichische Daimler Motoren AG v Wiener Neustadtu. Na lokomotivi je bil šestvaljni 100-kilovadni vodno hlajeni bencinski motor, ki pa ni poganjal koles, temveč je bil povezan z 93-kilovatnim električnim generatorjem. Enosmerni tok iz generatorja je poganjal elektromotorje na osi lokomotive. Poleg tega je vsak vagon vlaka imel na eni od obeh osi elektromotor, ki je bil z žico povezan z lokomotivo. Vlak z 10 vagoni je dosegel hitrost do 27 km/h in je imel nosilnost 60 ton. Simič, *Po sledih soške fronte*, 54.

⁴³ Schaumann, *Die Bahnen*, 168.

⁴⁴ Schaumann, *Die Bahnen*, 170.

1917 železniške čete umaknile. Kljub temu dela na progi niso zastala. Nadaljevanje del je prevzelo podjetje Redlich in Berger, ki je nadaljevalo z delom vse do konca vojne. Podjetje je dokončalo nekatere predore in portale na novi trasi, vendar ni natančnejših podatkov o delih. Prvotni načrti so predvidevali gradnjo predora iz Črnega Vrha do Cola in potem nadaljevanje proge do Ajdovščine, vendar so s koncem bojev na Soči postali nepotrebni.⁴⁵

Nova rapalska meja je železniško progo presekala na dvoje, saj je meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS potekala prav pri Hotedršici. Vsakršen promet je s tem izginil in železnico so podrli. Kljub temu so ostanki proge dobro vidni še danes. Vse od Godoviča lahko sledimo precej dobro ohranjeni trasi železnice, prav tako so do danes ostali nezasuti tudi železniški predori.

⁴⁵ Schaumann, *Die Bahnen*, 170.

10.0 ŽRTVE VOJNE

Poleg padlih in ranjenih vpoklicanih vojakov, je vojna in prisotnost vojaštva prinesla žrtve in materialno škodo tudi civilnemu prebivalstvu. Drugega septembra 1917 je v tragični nesreči umrl desetletni Vinko Volčina. Vojaki so pregledovali vagon pušk, ki je prišel po poljski železnici, otrok pa jih je opazoval. Med pregledovanjem se je ena izmed pušk nesrečno sprožila in strel ga je zadel naravnost v srce.

Vojaška dejavnost je povzročila tudi veliko materialne škode. Vojaški konji in vozovi so poteptali in uničili več travnikov, gospodarsko so bile uničene tudi tiste površine, kjer so vojaki postavili stroje za žičnico, železniško progo, skladišča za strelivo in živež ter hleve za konje. Za potrebe bolnišnice in prebivališča častnikov je vojska zasedla tudi več hiš, ki jih njihovi lastniki takrat niso mogli uporabljati. Veliko škode je vojska povzročila tudi v gozdovih med gradnjo železnice, žičnic in ceste proti Otlici.⁴⁶

⁴⁶ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1918.

11.0 GOSPODARSKE RAZMERE

Ker je Italija Avstro-Ogrski napovedala vojno šele naslednje leto, se vas v letu 1914 še ni znašla v zaledju velikega bojišča. Tako se življenjske razmere niso veliko razlikovale od vseh ostalih vasi na Slovenskem. Tako prebivalcem, poleg vesti o prvih padlih sorodnikih, prijateljih in sovaščanih, niso bile prihranjeni tudi druge nadloge, ki jih je prinesla vojna, predvsem poslabšane gospodarske razmere. Urejanje gospodarskega stanja tudi očitno kaže nekatere aspekte totalne vojne – poskus vpreči vse sile države in prebivalstva v vojni stroj.

Oblasti so se bale da, bi po odreditvi delne mobilizacije prišlo do panike med prebivalstvom, ki bi v strahu pred inflacijo takoj začelo dvigovati svoje prihranke iz bank in hranilnic. Zato je že 28. julija 1914 okrajno glavarstvo v Logatcu izdalo razglas vsem županstvom, naj pomirijo ljudi, da je denar v hranilnicah popolnoma na varnem in da lahko množično dvigovanje denarja privede do propada hranilnic in posledično do velike gospodarske škode za vse. Razglas ljudi seveda ni pomiril, saj je bil strah med ljudmi močno zakoreninjen, kar so znali nekateri špekulanti hitro izkoristiti. Tako je 11. avgusta 1914 okrajno glavarstvo izdalo nov razglas, kjer je opozorilo na nekatere posameznike, ki so opozarjali na padeč vrednosti papirnatih bankovcev in poskušali prepričati ljudi naj jih zamenjajo s kovanci pod njihovo nominalno vrednostjo. O uspešnosti tega početja nam razglas ne poroča, vendar lahko sklepamo, da brez učinka gotovo ni ostalo, saj so številni že takoj po začetku vojne zavrnili izplačilo v bankovcih in zahtevali naj se jim plačuje samo v kovanem denarju. Oblasti so se na to zelo ostro odzvale in opozorile ljudi, da je tako ravnanje protizakonito in se ga kaznuje z globo do 200 kron oz. do 14 dni zapora.⁴⁷

Zaradi vpoklica najbolj delavno sposobnega dela prebivalstva je po vsej državi nastopilo pomanjkanje delovne sile, predvsem v kmetijstvu. Da bi omililo to težavo, je poljedelsko ministrstvo ustanovilo t. i. »deželna in okrajna delavsko izkazovalna mesta« in »komisije za žetev«, katerih naloga je bila ugotovitev stanja razpoložljivega delavskega osebja ter morebiten primanjkljaj oz. prebitek. Na podlagi ugotovljenega stanja so okrajna »izkazovalna mesta« organizirala menjavo delavcev med posameznimi občinami v okraju. V primeru, da je bilo v celotnem okraju delavcev preveč ali premalo, je urad »deželnemu izkazovalnemu mestu« sporočil število delavcev, ki jih je primanjkovalo, ali tistih, ki so bili pripravljeni iti delati v oddaljenejši kraj. Za območje Črnega Vrha je bilo pristojno »okrajno delavsko izkazovalno mesto« v Gornjem Logatcu, ki ga je vodil predstojnik okrajnega sodišča v Logatcu, okrajni sodnik Jakob Antlog, »komisijo za žetev« v Črnem Vrhu pa župan Ivan

⁴⁷ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

Raznožnik in župnik Ivan Abram. Komisija je morala tudi poskrbeti, da so bila vsa polja obdelana.⁴⁸

Predvsem so cene življenjskih dobrin naglo rastle. Že januarja 1915 je vlada pozvala prebivalce, naj z živili varčujejo. Najbolj je primanjkovalo bele in ržene moke, zato ju ni bilo dovoljeno prodajati čisto, temveč so ju morali mešati z ječmenovo, koruzno in krompirjevo. Štiriindvajsetega februarja 1915 so prepovedali prost promet z moko; prevzel ga je »Vojno-žitni prometni urad«. Pšenični kruh je bil popolnoma prepovedan. Nasploh je žita zelo primanjkovalo, zato so priporočali uporabo krompirja. Sredi aprila 1915 so uvedli krušne izkaznice, brez katerih ni bilo mogoče kupiti kruha in moke. Spomladi 1915 so oblasti pri kmetih popisovale zaloge žita in določale količino za obvezno oddajo.⁴⁹ V logaškem okraju so s popisovanjem začeli 1. marca 1915. Kmetom, ki zalog ne bi prijaviili oz. bi navedli napačne podatke, je grozila zaplemba vseh zalog, zaporna kazen do enega leta in globa do 20. 000 kron. Kmetje so se obveznemu nakupu seveda marsikje upirali in žita po določeni ceni državi niso hoteli prodati. Natančno je bila predpisana tudi količina krme za živino. Ministrstvo je omejilo količino ovsa na posameznega konja na 1 kg na dan. Določeno količino (1/7) so kmetje morali obdržati za seme, vse morebitne presežke pa oddati žitnemu prometnemu zavodu. Kmetje so poleg tega za seme smeli obdržati 1/7 pridelka žita (pšenice, ječmena, rži in ovs), 1/15 ajde in 1/20 koruze. Za vsakega člana gospodinjstva pa so lahko obdržali 49 kg žita.⁵⁰ Taki ukrepi so razumljivi, če upoštevamo ogromne potrebe vojske. Armada je namreč imela 50. 000 konj, ki so dnevno pojedli kar 500. 000 kg sena in slame. Dežela Kranjska bi morala letno prispevati 11. 700. 000 kg krme, kar pa še zdaleč ni zadostovalo. Vojska je zato večkrat krmo kar zaplenila kmetom – deželni odborniki so se zato pritožili cesarju in dokazovali, da je Kranjska tako oddala kar petkrat več krme kot je bilo predpisano, dosegli pa niso nič drugega kot obljube, da bodo enakomerneje obremenili tudi druge dežele.⁵¹

Oblasti so tudi skrbele, da ne bi dragocenega pridelka uničil požar. Zato so organizirali požarne straže, logaški deželni glavar pa je še posebej opozoril, da vžigalice nikakor ne smejo priti v roke otrokom. Strogo je bilo tudi prepovedano kakršnokoli prižiganje kresov.⁵² Kljub tem previdnostnim ukrepom vas ni bila obvarovana požarov – zaradi neprevidnosti tam

⁴⁸ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914

⁴⁹ Budkovič, *Bohinj*, 19.

⁵⁰ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁵¹ Guštin, »Soška fronta in njeno slovensko zaledje«, 73.

⁵² Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

nastanjenih vojakov je 13. septembra 1915 požar uničil dva kozolca in hlev. Župnik še dodaja, da je požar tako prestrašil gospo Marijo Svetličič, da je deset dni kasneje umrla.⁵³

Tudi meso se je zelo podražilo in se vse redkeje znašlo na mizah. Devetega maja 1915 je izšla uredba o brezmesnih dnevih (ob torkih in petkih). Ta dva dneva ni bilo dovoljeno mesa niti prodajati niti jesti.⁵⁴ Trgovina s klavno živino je bila strogo urejena in omejena. Kranjska je na tem področju zase izsilila zelo ugoden režim. Dobila je namreč pravico, da sme živino odkupovati sama in nato zahtevane količine predajati vojski. Odkup živine je izvajal poseben urad (»Kranjsko deželno mesto za dobavo klavne živine«), ki je za posamezne vasi postavil svoje nameščence. Za občino Črni Vrh je bil to Franc Bogataj.⁵⁵ Taka ureditev je kmetom močno koristila, saj je dežela živino odkupovala po bistveno višjih cenah kot vojska, ki je plačevala po maksimiranih cenah, ki niso ustrezale realni vrednosti.⁵⁶

Leta 1915 se je začel čedalje bolj kazati primanjkljaj delavcev, saj je vse več mož služilo na fronti. To kaže tudi dopis gozdnega gospodarstva iz Idrije, ki naznanja, da bo poskušalo vojaške službe oprostiti nekatere črnovojnike, ki so bili vpoklicani v domobranske polke (Landwehr). Zato je pozvalo žene ali sorodnice vojakov, naj jim posredujejo podatke, kje njihovi možje služijo. Žal ni podatkov o uspehu teh poizkusov.⁵⁷ Zaradi pomanjkanja delovne sile so od leta 1916 v Črnem Vrhu kot delavce za pomoč pri košnji določili tudi tamkajšnje vojaške enote in vojne ujetnike.⁵⁸ Leta 1917 so bili otroci osnovnih in srednjih šol, ki so lahko pomagali pri delu na polju, deloma oproščeni šolske obveznosti. Nasploh se je črnovrška šola kolikor je bilo le mogoče vključevala v vojnogospodarska prizadevanja – organizirala je nabirke, šolarji so nabirali prispevke, pomagali pri delu na polju, izdelovali razne predmete itd.⁵⁹

V drugem letu vojne je državo začelo čedalje bolj pestiti pomanjkanje surovin potrebnih za vojno: kovin, volne, lana, kavčuka... Antantna blokada je centralnim silam uspešno prekinila vso prekomorsko trgovino, zato je surovin, ki jih je pred vojno država uvažala, začelo močno primanjkovati. Oblasti so pomanjkanje poskušale nadomestiti s številnimi nabirkami in prostovoljnimi akcijami, kasneje pa tudi z obveznim odvzemom oz. odkupom. Akcije so se

⁵³ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1915.

⁵⁴ Budkovič, *Bohinj*, 20.

⁵⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

⁵⁶ Guštin, »Soška fronta in njeno slovensko zaledje«, 73.

⁵⁷ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁵⁸ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

⁵⁹ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1917.

sklicevale na domoljubna čustva ljudi, na zmagoslavno cesarsko armado in obljubliale skorajšnjo zmago. Organizirana je bila akcija »Zlato dam za železo«, kjer so številni darovali zlate predmete za potrebe vojne industrije. Po oktobru 1915 pa je veljal obvezen odkup vseh zlatih in srebrnih predmetov, ki jih je država potrebovala za krepitev svoje valute in trgovino z inozemstvom.⁶⁰ Aprila 1915 je bila organizirana velika nabirka kovin, jeseni pa veliki nabirki volne in kavčuka, ki ju je vodil Vojni oskrbovalni urad na Dunaju. Surovine so nabirali šolarji od 27. septembra do 2. oktobra, zbirali pa so vsakršne vrste oblačil in volne, posebno težko pa je bilo pomanjkanje kavčuka, saj je bila Avstro-Ogrska popolnoma odvisna od uvoza. Izpad so poskušali nadomestiti z zbiranjem avtomobilskih pnevmatik, vrtnih cevi, igralnih žog, gumastih čevljev in plaščev, plošč za gramofone itd. Novembra je sledila nova nabirka predmetov iz medenine in bakra.⁶¹ Leta 1916 so ponovili akcijo zbiranja volne in kavčuka (med 13. in 17. junijem).⁶²

Nasploh je bilo pomanjkanje surovin leta 1916 še veliko hujše, zato so tedaj potekale nabiralne akcije nekaterih surovin, ki jih prejšnje leto še ni bilo. Ena takih je bila nabirka starega papirja – pisem, časopisov, dokumentov itd. Blokada je preprečila tudi uvoz čaja, ki so ga nadomeščali z robidovim in jagodnim listjem. Za nabiranje listja so oblasti organizirale več akcij, sodelovali so predvsem šolski otroci. Zbrano posušeno listje so pošiljali na Dunaj, na oddelek vojnega ministrstva, ki je bil zadolžen za zbiranje nadomestkov za čaj. Šolarji so morali nabirati tudi divji kostanj, lipove plodove, žir, želod in javorjeve plodove. Vse te plodove so rabili kot nadomestek za običajno krmo živine. Nadalje so nabirali liste koprive, katerih vlakna so rabili za izdelavo oblek, užitne gobe, listje, posebej so zbirali pečke melon, kumar, sončnic in drugega sadja, ki so jih potrebovali pri pridelavi olja.⁶³

Naslednjega leta so oblasti pobirale baker in bakrene predmete. Črnovrški cerkvi so tako pobrali bakrene strelovode.

Vojne je zahtevala tudi ogromna vojna sredstva, ki jih proračun ni mogel pokriti. Rešitev je bil razpis več vojnih posojil, ki so jih oblasti močno propagirale med prebivalstvom. Dohodki od posojil so bili oproščeni davkov in naj bi predstavljali »polno varnost in zdatno

⁶⁰ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁶¹ Posebno zanimiva je zbiralna akcija za vreče; za potrebe nove jugozahodne fronte so namreč ljudje zbirali vreče, ki so napolnjene s peskom služile kot zaklon vojakom na fronti. Vreče naj bi bile dolge do 60 cm in široke 40 cm, blago pa je moralo biti v nevpadljivih barvah. Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁶² Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

⁶³ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

obrestovanje«. Do leta 1918 je država razpisala osem vojnih posojil. Žal ni podatkov, koliko ljudi je v Črnem Vrhu dejansko vplačalo vojna posojila.⁶⁴

Del gospodarskih ukrepov oblasti oz. varčevanja je bil tudi prehod na poletni čas leta 1916. Tridesetega aprila tega leta so uro premaknili za eno uro naprej, 30. septembra pa za eno uro nazaj. Namen tega ukrepa je bil predvsem boljše izkoristiti dnevno svetlobo in tako privarčevati pri razsvetljavi in kurjavi. Taka ureditev je obveljala tudi v naslednjih dveh letih.⁶⁵

Skozi vojne se je pomanjkanje le stopnjevalo. Leta 1917 je glavarstvo tako izdalo celo navodilo o odstranitvi odvečnih psov, da bi prihranili pri prehrani za druge živali in omejili steklino. Za pse so sicer lastniki plačevali poseben pasji davek.⁶⁶ Leta 1918 so omejevali tudi že prav banalne porabe. Tako je na primer okrajno glavarstvo v Logatcu določilo, da župnijski cerkvi pripada letno 3 kg petroleja za večno luč pred tabernakljem.⁶⁷

V župnijskem arhivu sem po letu 1917 zasledil manj sledi o raznih akcijah in nabirkah. Vsekakor je možno, da se odgovor skriva v izgubi gradiva, vendar lahko tudi sklepamo, da po štirih letih vojne, številnih nabirkah in obveznih oddajah, prebivalstvu ni bilo več mogoče kaj veliko vzeti. Avstro-Ogrska je bila leta 1918 gospodarsko že popolnoma izčrpana, primanjkovalo je vseh osnovnih surovin, industrija ni več zmogla zagotavljati oskrbe vojske in divjala je huda lakota.⁶⁸

⁶⁴Vemo pa da je župnija leta 1915 vplačala 1900 kron. Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁶⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1916.

⁶⁶ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1917.

⁶⁷ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1918.

⁶⁸ Dnevna proizvodnja topovskih granat je padla iz 50 000 na dan leta 1917 na vsega 13 300. Simić, *Po sledeh soške fronte*, 230.

12.0 BEGUNCI

Posebna žrtev vojne so bili begunci – prebivalci, ki so morali zaradi frontnih črt zapustiti svoja bivališča in oditi v begunstvo v notranjost države. Leta 1914 so bili to predvsem begunci iz Galicije in Bukovine, ki so jih oblasti nastanile tudi na Kranjskem. Za pomoč tem beguncem je v Ljubljani nastal poseben odbor, ki je za begunce zbiral predvsem prostovoljne prispevke. Denarne prispevke so zbirali po vseh občinah in jih nato pošiljali deželnemu odboru v Ljubljano, ki jih je nato razdeljeval med pomoči potrebne begunce. Darove v obleki ali živilih pa so razdeljevali kar med begunce živeče v občini. O gmotnem položaju beguncev so se morali prepričati župani in poročati odboru, da bi pomoč dobili predvsem najpotrebnejši.⁶⁹

Devetindvajsetega septembra 1914 je 20 beguncev iz Galicije prišlo tudi v Črni Vrh. Nastanjeni so bili pri zasebnikih in v župnišču, župnik pa jim je podaril tudi več kosov oblačil in čevljev. Pri županstvu so dobivali moko in druga živila ter oblačila. Vendar pa naj z razmerami ne bi bili zadovoljni. Julija 1915 so se vrnili v Galicijo, ki so jo centralne sile po veliki zmagi pri Gorlicah in Tarnowu znova zasedle.⁷⁰

Z vstopom Italije v vojno je begunska usoda doletela tudi številne Slovence iz Goriške in ostale Primorske. Oblasti obeh držav so namreč takoj evakuirale pretežen del prebivalstva z območja ob obrambni črti in za njo. Avstrijske oblasti so izselile približno 80. 000 ljudi, italijanske pa med 10. 000 in 12. 000. Po italijanski zasedbi Gorice in vdoru na Banjšice sta sledila še dva manjša vala beguncev. Begunci, ki so bili prisiljeni zapustiti svoje domove, so bili razseljeni po številnih krajih dvojne monarhije. Večina se jih je začasno naselila v drugih slovenskih deželah, kjer so imeli sorodnike. Ostale pa so odpeljali v begunska taborišča na Štajersko, Moravsko, Češko in v Spodnjo Avstrijo. Slovenski begunci so bili predvsem v taboriščih Wagna pri Lipnici, Steinklamm pri St. Pöltnu, Bruck na Leithi in Strnišče pri Ptujju. Begunska taborišča so bila prava lesena mesta, kjer so postavili delavnice, kuhinje, bolnišnice, cerkve, kopalnice, pralnice itd. Delovale so tudi šole, organizirani so bili razni strokovni tečaji. Kljub temu je bilo življenje v taboriščih zelo težko, predvsem je primanjkovalo hrane.⁷¹

Velika večina beguncev je bila kmečkega stanu in so s seboj lahko odnesli le majhen del premoženja. V Ljubljani je nastala Posredovalnica za goriške begunce, ki se jim je trudila

⁶⁹ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁷⁰ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1915.

⁷¹ Petra Svobljak, *Soška fronta* (Ljubljana, 1994), 95-97.

nuditi kar največjo pomoč. Poskušala je zbrati podatke o beguncih po vseh krajih Kranjske, da bi omogočila stik med družinami, ki so izgubile stike, in jim zagotovila hrano, ki so jo zanje pripravile oblasti. Hkrati pa je poskušala voditi tudi evidenco »delovnih sil« za kmečko in drugo delo.⁷²

V Črni Vrh je kot begunec prišel solkanski župnik Jakob Rejec z dvema sorodnicama. Njemu je sledilo še približno 100 beguncev, ki so bili nastanjeni po okoliških vaseh. Nekateri od teh so se vrnilo novembra 1917, drugi pa so ostali še celo leto 1918.⁷³

⁷² Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁷³ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1918.

13.0 POMOČ ZA DRUŽINE REZERVISTOV, ZBIRANJE SREDSTEV ZA RDEČI KRIŽ IN DRUGE POTREBE

Z začetkom vojne so se v posebno težkem položaju znašli tisti, katerih možje, sinovi ali bratje so bili vpoklicani v vojsko in so mogoče celo padli. Za pomoč tem družinam je bilo po vsej monarhiji organiziranih več akcij, v katerih sta sodelovali tako država kot Cerkev.⁷⁴ V akciji, ki jo je zasnoval deželni odbor deželnega zbora Kranjske in vodil kranjski deželni glavar dr. Ivan Šusteršič, so ustanovili krajevne odbore po vseh župnijah ali županstvih. Deželni odbor je bil tudi v stiku z vsedrjavno akcijo, ki jo je vodilo notranje ministrstvo. Krajevni odbori so dodeljevali pomoč v svojem območju in tu nabirali darove. Pomoč je bila namenjena predvsem tistim družinam, ki jim državna pomoč ni zadostovala, zato je škof Jeglič pozival, naj se pred razdeljevanjem pomoči počaka na konec državne akcije, da bi tako lahko videli, kje je bilo državne pomoči premalo. Količino pobranega denarja je bilo treba vsakih 14 dni sporočiti deželnemu odboru.⁷⁵

Naslednjega leta je imel deželni odbor še več dela. Dne 26. februarja 1915 je vsem županstvom poslal dopis, kjer je opozoril na položaj invalidov. Županstvom je naročil, naj mu sporočijo podatke o vseh invalidih v občini in njihovem položaju. Hkrati pa naj tudi podučijo invalide, kako naj vložijo prošnjo za državno preskrbnino. Prošnjo je bilo treba vložiti na deželno vlado preko okrajnega glavarstva.⁷⁶

Pomoč za prizadete v vojni so zbirali tudi v drugih državah, ki takrat še niso bile zapletene v vojno. Tako so v Združenih državah Amerike zbirali pomoč za vojne sirote in jo (preko takrat še nevtralne Italije) poslali tudi v Avstro-Ogrsko. Podatke o vojnih sirotah so zbirali lokalni župniki in jih posredovali deželnemu odboru, ki je sredstva nato razdeljeval.⁷⁷

Poleg te akcije je med vojno potekala še cela vrsta zbiranj sredstev in nabirk za razne potrebe vojske in civilnega prebivalstva, ki jih je organizirala predvsem župnija, močno pa so jih spodbujale politične oblasti (deželni odbor v Ljubljani in okrajno glavarstvo v Logatcu). Sodelovala so tudi razna društva. Tako so oktobra 1914 dekleta Marijine družbe nabirala po

⁷⁴ Kot poroča knezoškof Jeglič je obstajala državna akcija za pomoč družinam rezervistov na podlagi zakona z dne 26. decembra 1912. Družine so morale izpolniti (ali dati župniku izpolniti) posebne formularje, ki so jih duhovniki posredovali naprej. Vzporedno s to akcijo je potekala dunajska centralna akcija in še dvojna akcija za deželo Kranjsko – prvo je zasnovala c. kr. vlada, drugo pa deželni odbor. Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁷⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁷⁶ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁷⁷ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

hišah perilo za ranjene vojake in toplo obleko za vojake na bojišču.⁷⁸ 10. oktobra 1915 je potekala nabirka za vojaško bolnišnico v Logatcu, kjer so zbrali 30 kron, 7. novembra istega leta pa 61 kron za Poljake, ki jih je prizadela vojna. Pred božičem je potekala nabirka za darila vojnim vdovam in sirotam, kjer so zbrali 25 kron.⁷⁹ Poleg tega je ob božiču leta 1915 Odbor za vojne sirote v Ljubljani podaril vdovam in sirotam iz župnije Črni Vrh 360 kron. Vsaka vdova ali sirota je dobila znesek v vrednosti 15 kron, ki ga je župnik po svoji presoji lahko izplačal tudi v blagu in živilih. Seznam je priložen dopisu in kaže, da je v tem času bilo v Črnem Vrhu 6 vdov, od katerih je ena (Frančiška Kavčič, Črni Vrh št. 12) morala skrbeti za kar 6 otrok. Upoštevati moramo tudi, da se je končalo šele prvo leto vojne.⁸⁰

Naslednjega leta (16. aprila) so v župniji zbirali sredstva za begunce z Goriške in zbrali 150 kron, od 4. do 8. oktobra pa še sredstva za vojne vdove in sirote ter za jetične vojake (ta akcija je bila organizirana ob godovni obletnici cesarja Franca Jožefa in je bila izdatno podprta z letaki, oglasi v časopisih itd.). Zbrali so kar 805 kron. Za praznik Vseh svetih, 1. novembra 1916, so denar, namenjen za nagrobne sveče, darovali za družine padlih vojakov in zbrali 15 kron in 40 helerjev. Dekleta Marijine družbe pa so istega meseca izdelovale slamnate čevlje za vojake in slamnate kite za oblogo strelnih jarkov. Pred božičem so zopet nabirali denar za darila vojnim vdovam, sirotam in vojakom in nabrali 130 kron. Uvedena je bila tudi posebna kranjska deželna akcija »Ženski vojni prispevek« pod pokroviteljem žene deželnega predsednika grofa Attemsa. Ženske, ki so se ji priključile, so mesečno darovale 20 vinarjev za vojne vdove in sirote.⁸¹

Večkrat so v župniji zbirali sredstva tudi za Rdeči križ. Avgusta 1914 so zbrali 210 kron, januarja 1916 so zbirali sredstva za bolgarski Rdeči križ in zbrali 61 kron, od 30. aprila do 7. maja istega leta pa je potekal »Teden Rdečega križa«, kjer so po vaseh nabirala sredstva dekleta Marijine družbe in občinski odborniki. K udeležbi so pozivali predstavniki Rdečega križa, oblasti in tudi škof Jeglič, ki je duhovnike pozval naj vstopijo v krajevne odbore. V črnovrški župniji so zbrali kar 602 kroni. Spodbujali so tudi k pristopu k Rdečemu križu (letni prispevek za člane je bil 4 krone).⁸²

⁷⁸ Ne smemo pozabiti, da se je avstro-ogrsko vojsko takrat branila v Karpatih! Nabrali so 82 platnenih rjuh, 14 volnenih jopic, 1 srajco, 10 parov volnenih nogavic, 5 odev, 5 spodnjih volnenih hlač in 30 kilogramov volne. »Kronika Župnije Črni Vrh«, 1915.

⁷⁹ Župnijska kronika, 1915.

⁸⁰ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁸¹ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1916.

⁸² »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1917.

Poleg teh posebnih nabirk so v cerkvi vsako zadnjo nedeljo v mesecu nabirali denar za invalide, po preboju pri Kobaridu oktobra 1917 so farani darovali 300 kron za prenovo Goriške, posebna nabirka pa je potekala še za ureditev vojnih grobov 1. novembra 1917.⁸³

Revščina in potrebe prebivalcev so med vojno le naraščale. Leta 1917 so bile razmere že tako hude, da je kranjski deželni odbor po vaseh ustanovil posebne urade za pomoč revnim (t.i. »aprovizačni uradi«). Naloga uradov, katerih sredstva je deloma zagotavljal deželni odbor, deloma pa so se financirali iz prostovoljnih prispevkov, je bila predvsem pomoč najrevnejšim, torej tistim, ki so trpeli pravo lakoto in jim je bistveno primanjkovalo živeža. Šusteršič je poudarjal predvsem pomen prehrane otrok. Odbori niso nadomestili pomoči ubožnim, ki so jo doslej zagotavljale občine, temveč jo le dopolnili, kar kaže, da je bila občinska pomoč čedalje bolj nezadostna. Velik del prebivalstva je v tretjem letu vojne trpel hudo lakoto.⁸⁴

Za leto 1918 ni podatkov o nabirkah.

V splošnem lahko zaključimo, da so ljudje po svojih močeh radi darovali. Število nenehnih nabirk in akcij ter količina zbranih sredstev pravzaprav preseneča, če upoštevamo še ostale nabirke raznih materialov in dejstvo, da je šlo za revno, kmečko območje, ki je ravno tako hudo trpelo za posledicami vojne. V času, ko so bile državne socialne službe neprimerno manj razvite kot danes in je gospodarstvo močno prizadela vojna, je prostovoljna pomoč močno olajšala položaj številnih socialno šibkih pripadnikov družbe, predvsem vdov in sirot.

⁸³ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1917.

⁸⁴ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1917.

14.0 DELOVANJE CERKVE MED VOJNO

Duhovniki so bili v tem času vplivne osebnosti na podeželju, okrog njih in verskih obredov se je pravzaprav vrtel večji del vaškega in društvenega življenja. Zato je razumljivo, da so se vojaške in civilne oblasti obračale nanje glede obveščanja ljudi, vplivanja nanje, spodbujanja k sodelovanju pri raznih akcijah in nabirkah itd. Cerkev je med vojno lojalno podpirala državo in poleg sodelovanja v nabirkah organizirala tudi veliko verskih obredov za uspešen konec vojne in za mir. V Črnem Vrhu je bil vso vojno župnik Ivan Abram, zamenjalo pa se je več kaplanov – Alfonz Zavrl (do 26. junija 1916, ko je bil premeščen v Vipavo), Ivan Kramarič in Alojzij Lesar.

Že 29. julija 1914 je škofijski ordinariat v Ljubljani poslal župniji v Črnem Vrhu list z navodili glede posebnih ukrepov v vojnem času. Župnik je naslednjo nedeljo ljudi moral opozoriti, da so železnice s pričetkom vojno strogo vojaško zastražene in da imajo stražarji ukaz streljati ob najmanjšem povodu. Poleg tega pa je škof ukazal, naj se organizira več verskih obredov za ugoden razplet vojne in sicer: vsako nedeljo popoldne naj se v ta namen molijo litanije vseh svetnikov, ljudi se naj k udeležbi posebno povabi in se jih spodbuja tudi k molitvi doma, podobne prošnje pa naj se molijo tudi med drugimi mašami.⁸⁵

Ob zmagah avstro-ogrške armade so v župniji potekala slavnostna zahvalna bogoslužja.⁸⁶ Slavnostna bogoslužja so pred in med vojno potekala tudi ob godovih in rojstnih dneh cesarja in cesarice.

Cerkev je med vojno organizirala veliko zbiralnih akcij za vojake in njihove družine. Na območju okrog Črnega Vrha je jeseni 1915 župnik pri Svetih treh kraljih Janez Miklavčič po vaseh nabiral suho sadje, druga živila in denar za rekonvalescente in ranjene vojake. Veliko so darovali tudi sami duhovniki. Župnik Abram je daroval nad 1000 kron in več oblačil za begunce, vojne vdove in sirote. Deloval je tudi v Zavodu za preskrbo z žitom v Ljubljani, in ljudem pomagal pridobiti semensko žito, revnim pa tudi hrano. On in kaplani so pisali pisma podpore za revne, pisali pisma ujetnikom ter jim pošiljal denar.⁸⁷

Sicer je cerkveno življenje v času vojne potekalo naprej z nekaterimi izjemami in omejitvami. Z začetkom vojne je bilo močno omejeno organiziranje javnih shodov, kamor so oblasti prištevala tudi romanja. Ta so bila dovoljena le z vnaprej izdanim dovoljenjem oblasti. Kljub

⁸⁵ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁸⁶ Tako na primer po ponovni zasedbi Lvova/Lemberga, glavnega mesta avstrijske Galicije leta 1915. Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁸⁷ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1918.

temu pa prepoved ni bila popolnoma upoštevana: okrajno glavarstvo v Logatcu je vsem županstvom poslalo razglas, kjer je opozorilo, da se je avgusta 1914 iz Kranjske priredilo nedovoljeno romanje v drugo kronovino, zato so ga oblasti razgnale. Glavarstvo je nato spet poudarilo, da morajo biti vsa romanja in drugi shodi vnaprej prijavljena in naročilo županstvu naj o tem obvešča ljudi.⁸⁸

Župnik Abram se pritožuje, da je vnema posvečevanja praznikov med vojsko nekoliko upadla, kar pripisuje hujskanju zoper duhovščino in splošnemu pomanjkanju. Manj ljudi je tudi prejemale obhajilo.⁸⁹

Žalostna usoda je doletela tudi cerkvene zvonove. Spričo velikega pomanjkanja barvnih kovin so po vsej državi zaplenili cerkvene zvonove, ki so bili nato pretopljeni. Februarja 1917 so vzeli vojaki veliki (tehtal je 1180 kg) in srednji (740 kg) zvon, septembra istega leta pa še mali zvon (395 kg). Župnija je za zvonove dobila odškodnino v skupni vrednosti 9260 kron. Kupnino so vložili v vojna posojila. Namesto zvonov so obesili šolski zvonček, vendar ljudstvo s tem ni bilo zadovoljno. Januarja 1918 je zato župnija pri Kranjski industrijski družbi naročila tri jeklene zvonove, ki so bili 29. aprila 1918 pripeljani v vas.⁹⁰

Katoliško društveno življenje je med vojno precej zamrlo. Katoliško izobraževalno društvo in telovadno društvo Orel sta izgubili svoje prostore, ki jih je zasedla vojska, člani pa so bili večinoma vpoklicani. Marijina družba za dekleta pa je med vojno nadaljevala s svojo dejavnostjo. Tako je npr. 30. maja 1915 organizirala blagoslavljanje zastav v bližnjem Godoviču, kjer je sodelovalo tudi društvo iz Črnega Vrha. V vasi je pred vojno deloval tudi Tretji red sv. Frančiška, vendar o njegovem delovanju ni podatkov.⁹¹

⁸⁸ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1914.

⁸⁹ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1914-1918.

⁹⁰ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1917-1918.

⁹¹ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

15.0 ZDRAVSTVO

Vojna je s seboj prinesla tudi razmah nalezljivih bolezni med vojaki in civilnim prebivalstvom. Zaradi masovnih premikov prebivalstva, neustreznih higienskih razmer in bojev predstavljajo namreč velike vojne še posebno ugodno okolje za širjenje nalezljivih bolezni in epidemij. Posebno izpostavljeni so bili vojaki na fronti, bolezni pa so se zaradi stikov z njimi širile tudi na civilno prebivalstvo. Med 1. svetovno vojno so bile zelo razširjeni tifus, kolera, griža, koze, malarija, pegasti tifus in spolno prenosljive bolezni. Oblasti so širjenje bolezni poskušale omejiti z obveznim in sistematičnim cepljenjem prebivalcev in vojakov.⁹² Za območje Črnega Vrha sem zasledil več omemb cepljenja proti kozam. 26. avgusta 1915 je potekalo obvezno cepljenje otrok in mladine, ki še niso bili cepljeni ali pa je od tega minilo že več let. Cepljenje je izvajal cesarsko-kraljevi rudniški zdravnik dr. Milan Papež iz Idrije. Odraslim je bilo cepljenje močno priporočeno, vendar ne obvezno. O cepljenih so vodili natančno evidenco – šolski nadzornik za otroke in mladino, župan ali njegov namestnik pa za odrasle. En teden po cepljenju so se vsi cepljeni morali dati pregledati. Poleg tega so redno cepili tudi novorojence, katerih podatke je posredoval župnijski urad. Kljub temu lahko iz zapisa sklepamo, da je bilo število cepljenih v vsem okraju majhno, zato je obstajala še posebno velika nevarnost kužnih bolezni. Cepljenje proti kozam so ponovili tudi leta 1916 (18. junija) in 1917 (15. junija).⁹³

Poleg tega so izdajali informativne plakate o najpomembnejših nalezljivih boleznih in jih pošiljali na županstva, ki so potem osveščala prebivalstvo. Letake so izdali tako v nemščini kot tudi v slovenščini. Tako je prišel 23. oktobra 1915 v Črni Vrh plakat o značilnostih in nevarnostih kolere. Za razširjanje informacij o koleri so se obrnili tudi na župnijski urad, ki naj bi priporočal tudi cepljenje.⁹⁴

Junija 1916 je obstajala velika nevarnost tifusa, zato so cepili vojake in vse prebivalce. Hkrati je bila ustanovljena zdravstvena komisija, ki so jo sestavljali vojaški poveljnik, zdravnik, župnik in župan. Komisija je predvsem skrbela red in čistočo med nastanjenimi vojaki. Vojaki so imeli svoj pralni prostor ob potoku zraven župnišča. Tu so prali perilo in se tudi kopali. Pri čemer so posebno Madžari veliko premalo pazili na dostojnost in sramežljivost kot je zapisal župnik.⁹⁵

⁹² Miha Šimac in Katarina Keber, *Patriae ac humanitati* (Ljubljana, 2011), 155.

⁹³ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915, 1916.

⁹⁴ Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, leto 1915.

⁹⁵ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leta 1915-1917.

Ob koncu vojne je med septembrom in decembrom 1918 Kranjsko zajela epidemija španske gripe, ko so se umikajoči vojaki vračali s fronte. Slednja je bila med najhujšimi v zgodovini, saj število žrtev ocenjujejo vse od 50 do 130 milijonov.⁹⁶ Epidemija je močno prizadela tudi Črni Vrh, saj je tu za špansko gripo umrlo 25 prebivalcev.⁹⁷ Število vseh obolelih ni znano, je pa za špansko gripo zanesljivo obolel kaplan Zavrl, ki je bolezen premagal.⁹⁸

V Črnem Vrhu so oblasti postavile tudi vojaško bolnišnico, kjer so se zdravili ranjenci s soške fronte. Z ustanavljanjem so začeli 21. septembra 1916. Takrat je prišel zdravnik dr. Marfinis in začel urejati vse potrebno za ustanovitev vojaške bolnišnice št. 1308. Za ta namen so zasedli šolsko poslopje, eno nadstropje v hiši Filipa Rudolfa, gasilski dom, vse večje hiše v vasi pa so morale odstopiti spodnje prostore. Poleg tega so postavili še več kolib za ranjence. Ranjencev je bilo v času večjih ofenziv toliko, da so jih morali namestiti tudi v cerkev. Poleg zdravstvenega osebja je imela vsaka vojaška bolnišnica tudi svojega kurata, ki je spovedoval ranjene, maševal v bolnišnici in vodil evidenco o umrlih. O tem je tudi obveščal svojce. Prvi vojaški kurat se je imenoval Šesztak in je prebival v župnišču. Njega je nato zamenjal kurat Štefan Kis. Na delovanje vojnih kuratov se je ohranil tudi materialen spomin – domačin Ivan Rudolf hrani mašne plašče in prenosni oltar z vsemi potrebščinami za bogoslužje, ki jih je eden izmed kuratov pustil v župnišču.⁹⁹

Po ustanovitvi bolnišnice je bilo potrebno tudi vojaško pokopališče za pokop ranjencev umrlih med zdravljenjem. V Črnem Vrhu sta bili postavljeni kar dve. Prvo je bilo zraven predvojnega pokopališča (tu je bilo pokopanih približno 70 padlih), a je kmalu postalo premajhno. Drugo pokopališče je bilo zraven ceste proti Godoviču, za kar je Ivana Rudolf odstopila del svoje njive. Del pokopališča ni bil blagoslovljen in tu so bili pokopani tudi »Židje in Turki«, kot se je slikovito izrazil župnik Abram. Sicer pa je zaradi pokopališča prišlo v Črnem Vrhu do pravega verskega incidenta. Po določilih škofijskega ordinariata so se na blagoslovljenem pokopališču smeli pokopavati krščeni drugoverci (t.j. protestanti), ne pa tudi nekrščeni (judje in muslimani). 29. maja 1917 pa so na katoliškem delu pokopališča pomotoma pokopali judovskega vojaka Julija Kohna. S tem je bilo pokopališče po takratni katoliški teologiji onečaščeno. Župnik je zahteval, da se Juda takoj izkoplje in prenese na

⁹⁶ Šimac, Keber, *Patriae ac humanitati*, 155.

⁹⁷ Arhiv Župnije Črni Vrh, Mrliška knjiga Župnije Črni Vrh, leto 1918.

⁹⁸ »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1918.

⁹⁹ Pogovor z Ivanom Rudolfom 25. avgusta 2012.

neblagoslovljen del pokopališča, kar so 2. novembra 1917 tudi storili. Pokopališče je bilo 14. novembra rekonciliirano.¹⁰⁰

¹⁰⁰ »Kronika Župnije Črni Vrh«, 1917.

16.0 KONEC VOJNE

27. oktobra 1917 je bila fronta na Soči prebita po veliki zmagi pri Kobaridu. Spopadi so se preselili na reko Piavo in trajali še večino leta 1918. Vojaške enote so Črni Vrh zapustile in odšle v Padsko nižino. Ostala pa sta pomanjkanje in strah za svojce, ki so še naprej morali sodelovati v vse bolj brezsmiselni krvavi moriji.

Avstro-Ogrska je medtem počasi razpadala. Država je bila popolnoma izčrpana, divjala je lakota. Zadnja ofenziva na reki Piavi poleti 1918 je bila le še poskus obupanca in se je končala neuspešno. Oktobra 1918 je avstro-ogrška armada, ki jo je pestilo čedalje večje pomanjkanje hrane, orožja in opreme ter nerešena nacionalna vprašanja, začela razpadati. Posamezni polki so odlagali orožje in se vdajali, kar je omogočilo zmago Italijanov pri Vittoriju Venetu. Premirje je bilo podpisano 3. novembra 1918, poražena armada pa se je umikala proti domu in spotoma plenila.¹⁰¹

Umik poražene armade je zbujal precej skrbi. Številni so se bali, da bodo umikajoči se vojaki ropali in posiljevali. Od 1. do 7. novembra 1918 so se skozi Črni Vrh res umikale nekatere avstro-ogrške enote, ki so se vračale v domovino. A umikajoči se vojaki so se obnašali mirno in niso napravili nikakršne škode. Sicer je v Črnem Vrhu bilo približno trideset vojakov narodne straže, ki so jo sestavljali domači vojaki in je skrbela za red in mir.

Italijanska vojska, ki je sledila razpadli avstro-ogrski vojski, je v novembru zasedla večino ozemlja, ki ga je Italiji določil londonski pakt, ponekod pa je črto tudi prečkala. V Črni Vrh je 18. novembra 1918 prišlo približno 300 Italijanov, ki so se nastanili v šoli, gasilskem domu in drugih večjih hišah po vasi. Italijani so takoj zahtevali, da morajo bivši avstro-ogrski vojaki izročiti orožje, in vzpostavili začasno vojaško oblast.¹⁰²

Vojne je bilo konec, a za prebivalce preizkušenj še zdaleč ni bilo konec. Rapalska meja je vas dodelila Italiji in kmalu se je začelo obdobje fašizma. Pa tudi 2. svetovna vojna ni bila več daleč...

¹⁰¹ Simić, *Po sledih soške fronte*, 230.

¹⁰² »Kronika Župnije Črni Vrh«, leto 1918.

17.0 ZAKLJUČEK

Prva svetovna vojna je usodno zaznamovala življenje vseh prebivalcev vojskujočih se držav, tudi v najbolj odročnih krajih. Vas Črni Vrh, ki se je z začetkom soške fronte znašla v vojnem zaledju, jo je nadpovprečno občutila. Velik del moškega prebivalstva je bil z začetkom vojne mobiliziran, kar 57 pa jih je padlo na bojišču ali podleglo ranam v bolnišnicah. Gibanje in civilne svoboščine prebivalstva so bile močno omejene, delovala je stroga vojaška cenzura. Po začetku bojev na Soči leta 1915 je vas postala pomemben preskrbovalni center v zaledju. Vojska je skozi vas zgradila železnico, postavila žičnico, bolnišnico, skladišča in druga vojaške objekte. Hkrati je država poskušala izkoristiti vse gospodarske potenciale ljudi za vojni napor. Tako je omejila in regulirala porabo živil, uvedla obvezno oddajo vojaško pomembnih surovin, organizirala številne nabirke raznih materialov in denarja itd. Vojska je Črni Vrh zapustila po preboju soške fronte oktobra 1917, vojne razmere pa so trajale vse do kapitulacije Avstro-Ogrske 3. novembra 1918.

18.0 VIRI

- Arhiv Župnije Črni Vrh, Dopisi, 1914-1918.
- Arhiv Župnije Črni Vrh, »Kronika Župnije Črni Vrh«, neobjavljen rokopis.
- Arhiv Župnije Črni Vrh, Mrliška knjiga Župnije Črni Vrh, 1918.

19.0 LITERATURA

- Budkovič, Tomaž. *Bohinj 1914 -1918*. (Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1999).
- Guštin, Damijan. »Soška fronta in njeno slovensko zaledje«, v *Velika vojna in Slovenci*. (Ljubljana, 2005), 62-74.
- Grdina, Igor. *Svetovna vojna ob Soči I: evropski zaplet*. (Ljubljana, 2009).
- Lukan, Walter. »Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni«, *Zgodovinski časopis* 62. (2008), 91-149.
- Schaumann, Walther. *Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914-1918*. (Wien, 1991).
- Simić, Marko. *Po sledeh soške fronte*. (Ljubljana, 1996).
- Svolfšak, Petra. »Slovenci v primežu avstrijske cenzure«, v *Velika vojna in Slovenci*. (Ljubljana, 2005), 109-127.
- Svolfšak, Petra. *Soška fronta*. (Ljubljana, 1994).
- Šimac, Miha in Katarina Keber, *Patriae ac humanitati*. (Ljubljana, 2011).
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. (Ljubljana, 2007).
- <http://ks-crnivrh.si/news.php>, uporabljeno 22. 8. 2012.

IZJAVA O AVTORSTVU

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Cesta, 18. september 2012

Matic Batič